TOETSBLOK 2

Thema 3 & 4

Antwoordmodel voor de docent

THEMA 3

Temu, Shein & de echte prijs van je kleding

Brede welvaart & schaarste van de aarde

THEMA 4

Vapes, Red Bull & de betuttelende overheid

Marktfalen, accijns en de rol van de staat

Leerjaar 2 TL/havo

Alle antwoorden en uitwerkingen bij de lessen en extra rekenopdrachten van dit toetsblok.

Versie november 2026

Antwoordmodel thema 3 — Temu, Shein & de echte prijs van je kleding

Rekenopdrachten — uitwerkingen

Les 3.3

1. Antwoord: € 15 — Maatschappelijke kosten = productiekosten + externe kosten = 6 + 9 = €15,-.
2. Antwoord: € 12 — 18 - 6 = €12,- aan externe kosten.
3. Antwoord: € 12 — 50% van 8 = €4,-. Totaal: 8 + 4 = €12,-.
4. Antwoord: 150% — (25 - 10) / 10 × 100% = 150%.
5. Antwoord: € 21 — 75% van 12 = €9,-. Totaal: 12 + 9 = €21,-.
6. Antwoord: € 13 — A: 4 + 6 = €10,-. B: 10 + 3 = €13,-. Kledingstuk B heeft de hoogste maatschappelijke kosten: €13,-.
7. Antwoord: € 9 — 200% van 3 = €6,-. Totaal: 3 + 6 = €9,-.
8. Antwoord: 75% — Totaal: 5 + 15 = €20,-. Aandeel externe kosten: 15 / 20 × 100% = 75%.

Extra rekenopdrachten

Niveau 2F

1. Antwoord: € 4 — 5 × 0,80 = €4,-.
2. Antwoord: 120 — 800 × 0,15 = 120 kledingstukken.
3. Antwoord: € 3 — 25% van 12 = €3,-.
4. Antwoord: 20 — 250 × 0,08 = 20 stuks.
5. Antwoord: 2,4 kg — 8.000 × 0,0003 = 2,4 kg CO2. Ter vergelijking: per schip zou dat ongeveer 50 keer minder zijn, maar dan duurt de reis weken in plaats van dagen.
6. Antwoord: € 10,89 — 9 × 1,21 = €10,89.
7. Antwoord: 26 — 40 × 0,65 = 26 leerlingen.
8. Antwoord: 100 gram — 300 / 3 = 100 gram.

Oefenbank — modelantwoorden

Les 3.1

1. Leg uit wat schaarste betekent.

Schaarste betekent dat er niet genoeg middelen (zoals geld, tijd of grondstoffen) zijn om aan alle behoeften te voldoen, die in principe onbegrensd zijn. Daardoor moeten er keuzes gemaakt worden.

2. Wat wordt bedoeld met 'de grenzen van de aarde'?

Hiermee wordt bedoeld dat de aarde een beperkte hoeveelheid grondstoffen, schoon water en opnamecapaciteit voor vervuiling en CO2 heeft. Als productie en consumptie sneller groeien dan de aarde kan bijhouden, worden deze grenzen overschreden.

3. Gebruik de bron. Noem twee andere kostenposten (naast het naailoon) die ook nog in de verkoopprijs van 4 euro moeten zitten.

Bijvoorbeeld: de stof/grondstoffen, transport naar Nederland, de fabriek zelf (machines, energie), de btw, en de reclame en winst van het platform.

4. Noem twee trucs waarmee een shopping-app je sneller laat kopen. Leg bij één truc uit hoe die werkt.

Bijvoorbeeld: een aftellend klokje (je krijgt het gevoel dat je nú moet beslissen), een rad van fortuin of muntjes sparen (kopen voelt als winnen), pushmeldingen die je terughalen naar de app, en een algoritme dat je steeds meer van hetzelfde laat zien.

5. Leg uit waarom 'gratis verzending' economisch gezien nooit echt gratis is.

Er bestaat geen gratis verzending: iemand betaalt altijd. Meestal zit de verzending verstopt in de prijs, of betaalt het platform het uit zijn reclamebudget. Een deel van de kosten komt bovendien bij anderen terecht, zoals vervuiling door vliegtransport, die omwonenden en toekomstige generaties raakt. (Het lage loon van de naaister is een ander probleem: dat gaat over eerlijke verdeling, zie les 3.3.)

6. Geef een voorbeeld van een keuze die je zelf maakt vanwege schaarste van geld, en een voorbeeld vanwege schaarste van tijd.

Bijvoorbeeld: schaarste van geld leidt ertoe dat je kiest tussen twee kledingstukken omdat je niet beide kunt betalen. Schaarste van tijd leidt ertoe dat je kiest tussen huiswerk maken en sporten, omdat een dag maar 24 uur heeft.

7. Leg uit waarom fast fashion-platforms extreem lage prijzen kunnen aanbieden.

Bijvoorbeeld: productie op grote schaal, lage lonen in productielanden, direct verzenden van de fabriek naar de klant (zonder winkel), en het niet meerekenen van de schade aan het milieu in de prijs.

8. Leg uit waarom deze klant hier een lastige afweging beschrijft, gebruikmakend van het begrip schaarste.

De klant heeft zelf ook maar een beperkt (schaars) budget. Ook al vindt ze de arbeidsomstandigheden niet oké, duurdere, eerlijkere kleding past soms niet binnen haar eigen financiële mogelijkheden — schaarste dwingt haar tot een lastige keuze tussen twee dingen die ze allebei belangrijk vindt.

9. Een trui kost bij Temu €4,- en in een gewone winkel €25,-. Noem twee redenen voor dat verschil. Welke reden vind jij het minst eerlijk? Leg uit.

Bijvoorbeeld: Temu maakt heel veel tegelijk en verstuurt direct vanuit de fabriek, zonder winkel ertussen. En de schade aan het milieu zit niet in de prijs. Minst eerlijk vind ik bijvoorbeeld dat de vervuiling bij anderen terechtkomt. Een goed antwoord noemt twee redenen en onderbouwt de eigen keuze.

10. Stelling: 'Als iedereen minder kleding koopt, zijn de grenzen van de aarde geen probleem meer.' Geef een argument vóór en een argument tégen.

Vóór: minder kleding kost minder water, grondstoffen en energie, en geeft minder afval. Tegen: kleding is maar

één deel van wat we gebruiken; ook eten, vervoer en elektronica kosten grondstoffen. En als er veel minder wordt gekocht, verliezen naaisters hun werk.

Les 3.2

1. Leg het verschil uit tussen welvaart in enge zin en brede welvaart.

Welvaart in enge zin gaat over hoeveel geld je hebt en wat je daarmee kunt kopen. Brede welvaart kijkt breder: ook gezondheid, milieu, veiligheid, vrije tijd en welzijn tellen mee.

2. Noem de drie invalshoeken die het CBS gebruikt om brede welvaart te meten.

Hier en nu, later, en elders.

3. Geef een voorbeeld van iets dat bij brede welvaart hoort, maar niet in geld is uit te drukken.

Bijvoorbeeld: gezondheid, een schoon milieu, vrije tijd, of veiligheid.

4. Een trui van €4,- verhoogt jouw welvaart in enge zin. Leg uit hoe dit tegelijk ten koste kan gaan van brede welvaart 'elders'.

De lage prijs kan betekenen dat de fabrieksarbeider die de trui maakte weinig loon kreeg of onder slechte omstandigheden werkte. Dat gaat ten koste van de brede welvaart van mensen elders in de wereld, ook al stijgt jouw eigen welvaart in enge zin.

5. Leg uit hoe overmatig kopen ten koste kan gaan van brede welvaart 'later'.

Het produceren van steeds meer kleding kost grondstoffen en veroorzaakt vervuiling en CO2-uitstoot. Deze gevolgen blijven bestaan, ook nadat jij de kleding allang niet meer draagt, en kunnen de brede welvaart van toekomstige generaties verlagen.

6. Bedenk zelf een voorbeeld waarbij welvaart in enge zin stijgt, maar brede welvaart daalt.

Bijvoorbeeld: je koopt veel goedkope kleding die je amper draagt. Je welvaart in enge zin stijgt (je hebt meer spullen voor hetzelfde geld), maar de brede welvaart daalt door verspilling, vervuiling en mogelijk uitbuiting bij de productie.

7. Leg uit waarom een land met een hoog bbp per hoofd toch een lage brede welvaart kan hebben.

Het bbp meet alleen de geldwaarde van productie, niet zaken als milieuvervuiling, ongelijkheid of gezondheid. Een land kan dus economisch rijk zijn (hoog bbp), maar toch slecht scoren op brede welvaart als die andere factoren negatief zijn.

8. Waarom kan het kopen van een goedkoop product de brede welvaart "elders" negatief beïnvloeden, ook al voelt de koper daar niets van?

De lage prijs kan het gevolg zijn van slechte arbeidsomstandigheden of milieuschade bij de productie in een ander land. De koper ervaart dit niet direct, maar de brede welvaart van mensen in het productieland kan er wel door dalen.

9. Je kunt €25,- uitgeven: één trui met een keurmerk voor eerlijk loon, of vijf truien van €5,-. Welke keuze is het beste voor jouw welvaart in enge zin? En welke voor de brede welvaart? Leg allebei uit.

Welvaart in enge zin: vijf truien, want je krijgt meer spullen voor hetzelfde geld. Brede welvaart: waarschijnlijk die ene trui, want die is eerlijker gemaakt (elders) en je gebruikt minder grondstoffen (later). Een goed antwoord gebruikt beide begrippen.

10. Stelling: 'Een land met veel geld heeft altijd een hoge brede welvaart.' Klopt dat? Leg uit met een voorbeeld.

Nee. Een rijk land kan veel vervuiling, ongezonde mensen of grote verschillen tussen arm en rijk hebben. Dan is er veel geld, maar is de brede welvaart lager. Een goed antwoord geeft een concreet voorbeeld.

Les 3.3

1. Leg uit wat een extern effect is.

Een extern effect is een gevolg van productie of consumptie dat invloed heeft op mensen die niet zelf bij de aankoop betrokken zijn, en dat niet in de prijs is verrekend.

2. Noem twee voorbeelden van negatieve externe effecten bij fast fashion.

Bijvoorbeeld: watervervuiling door verfstoffen, CO2-uitstoot door productie en transport, en textielafval dat gestort of verbrand wordt.

3. Wat is het verschil tussen productiekosten en maatschappelijke kosten?

Productiekosten zijn de kosten die het bedrijf zelf betaalt (stof, loon, fabriek, transport). Maatschappelijke kosten zijn de productiekosten plus de externe kosten die bij anderen terechtkomen, zoals vervuiling.

4. Wat is het "de vervuiler betaalt"-principe in één zin?

De kosten van vervuiling worden alsnog bij de veroorzaker gelegd, bijvoorbeeld via een heffing.

5. Noem een voorbeeld van een positief extern effect.

Bijvoorbeeld: een vaccinatie die ook de mensen om jou heen beschermt, of een mooi onderhouden voortuin waar de hele straat van geniet zonder ervoor te betalen.

6. Een T-shirt heeft €5,- productiekosten, de externe kosten worden geschat op €7,-. Bereken de maatschappelijke kosten.

Maatschappelijke kosten = productiekosten + externe kosten = €5,- + €7,- = €12,-.

7. Leg uit waarom marktfalen ontstaat bij negatieve externe effecten.

Bedrijven rekenen in hun prijs alleen met hun eigen kosten, niet met de externe kosten. Omdat kopers die externe kosten niet terugzien in de prijs, wordt er meer geproduceerd en gekocht dan wenselijk zou zijn als alle kosten wél in de prijs zaten.

8. Leg uit wat het 'de vervuiler betaalt'-principe inhoudt.

Dit principe houdt in dat de overheid de externe kosten alsnog toerekent aan de producent of consument, bijvoorbeeld via een heffing of belasting, zodat de prijs beter overeenkomt met de werkelijke maatschappelijke kosten.

9. Waarom zou een fabriek zelf geen reden hebben om vrijwillig minder te vervuilen, als de kosten daarvan bij de omgeving liggen?

Als de fabriek zelf niet de kosten van de vervuiling draagt (bijvoorbeeld watervervuiling die de omgeving treft), heeft zij financieel weinig prikkel om dit te veranderen: minder vervuilen kost geld, terwijl de voordelen (schoon water) vooral bij anderen terechtkomen.

10. Een spijkerbroek heeft €15,- productiekosten, de externe kosten worden geschat op €10,-. Bereken de maatschappelijke kosten.

Maatschappelijke kosten = productiekosten + externe kosten = €15,- + €10,- = €25,-.

11. Leg uit waarom consumenten vaak niet doorhebben dat ze eigenlijk niet de volledige prijs van een product betalen.

Externe kosten zoals vervuiling of CO2-uitstoot zijn niet zichtbaar op het prijskaartje. De consument ziet alleen de prijs, niet de kosten die elders door anderen worden gedragen.

Les 3.4

1. Leg uit wat globalisering betekent.

Globalisering is het proces waarbij landen, bedrijven en mensen wereldwijd steeds nauwer met elkaar verbonden raken, onder andere door handel, transport en technologie.

2. Wat is specialisatie?

Specialisatie betekent dat landen of bedrijven zich richten op het onderdeel van de productie waar zij relatief

goed of goedkoop in zijn.

3. Noem twee voordelen en twee nadelen van globalisering.

Voordelen: bijvoorbeeld lagere prijzen voor consumenten en meer banen in producerende landen. Nadelen: bijvoorbeeld afhankelijkheid van andere landen en verlies van banen in landen waar productie wegtrekt.

4. In welke sector werkt een katoenboer, en in welke sector werkt iemand in een kledingfabriek?

De katoenboer werkt in de primaire sector (grondstoffen uit de natuur). Iemand in een kledingfabriek werkt in de secundaire sector (grondstoffen verwerken tot producten).

5. Wat is het verschil tussen de tertiaire en de quartaire sector? Geef van allebei een voorbeeld.

De tertiaire sector levert commerciële diensten waarvoor de klant betaalt, zoals een webshop of een transportbedrijf. De quartaire sector levert niet-commerciële diensten die vooral met belastinggeld worden betaald, zoals onderwijs, zorg of de douane.

6. Leg uit waarom een kledingstuk vaak door meerdere landen reist voordat het bij jou aankomt.

Verschillende productiestappen (grondstof telen, garen spinnen, stof weven, kleding naaien) vinden vaak plaats in verschillende landen, omdat elk land zich hierin heeft gespecialiseerd, bijvoorbeeld vanwege lage loonkosten of specifieke kennis en machines.

7. Waarom kan het voor een bedrijf goedkoper zijn om in meerdere landen te laten produceren, in plaats van alles in één land?

Verschillende landen hebben verschillende voordelen: het ene land heeft lage loonkosten, het andere land heeft gespecialiseerde fabrieken of grondstoffen. Door in elk land het onderdeel te laten maken waar dat land relatief goedkoop in is, kunnen de totale kosten lager uitvallen dan wanneer alles op één plek gemaakt zou worden.

8. Wat is arbeidsdeling, en hoe hangt dit samen met specialisatie?

Arbeidsdeling is het verdelen van productiestappen over verschillende landen of bedrijven. Dit hangt nauw samen met specialisatie: doordat elk land zich op een deel van het proces specialiseert, ontstaat er een verdeling van arbeid over de hele productieketen.

9. Geef een voorbeeld van een nadeel van globalisering voor werknemers in Nederland.

Bijvoorbeeld: als kledingproductie naar landen met lagere loonkosten verplaatst, kunnen Nederlandse fabrieksbanen in deze sector verdwijnen, omdat lokaal produceren relatief duurder is.

10. Wat is een risico van te sterke afhankelijkheid van één ander land voor een cruciaal onderdeel?

Als er in dat land iets misgaat (bijvoorbeeld een conflict of ramp), kan de hele productieketen verstoord raken, omdat er geen snel alternatief beschikbaar is.

11. In Nederland werken de meeste mensen in de dienstensector, terwijl de katoen en de fabrieken van onze kleding vaak in andere landen zitten. Leg uit hoe dat met wereldwijde arbeidsdeling te maken heeft.

Landen specialiseren zich. Lagelonenlanden doen veel primaire en secundaire stappen (telen, naaien), omdat arbeid daar goedkoop is. Nederland specialiseert zich vooral in diensten zoals handel, transport en verkoop. Daardoor werken hier de meeste mensen in de dienstensector.

12. Een webshop in Duitsland verkoopt jou een trui. Een webshop in China ook. Bij welke trui kunnen invoerrechten gelden? Leg uit waarom.

Bij de trui uit China. Duitsland en Nederland zitten allebei in de EU; tussen EU-landen betaal je geen invoerrechten. Voor producten van buiten de EU gelden de invoerrechten die de EU-landen samen afspreken.

13. Je T-shirt wordt in drie landen gemaakt. Een fabriek in één van die landen moet een maand dicht door een overstroming. Wat gebeurt er met jouw T-shirt? Wat zegt dit over afhankelijkheid?

Het T-shirt komt later of wordt duurder, want één stap in de keten valt stil. Als landen van elkaar afhankelijk zijn, kan een probleem in één land de hele keten stilleggen.

14. Stelling: 'Als we geen goedkope kleding meer kopen, helpen we de naaisters in Bangladesh.' Geef

een argument vóór en een argument tégen.

Vóór: bedrijven voelen druk om lonen en fabrieken te verbeteren. Tegen: als er niets meer wordt gekocht, verliezen de naaisters hun werk; kleding is de belangrijkste exportsector van Bangladesh.

Les 3.6

1. Wat kun je vinden op het label van een kledingstuk?

Bijvoorbeeld het materiaal, het land waar het gemaakt is, en wasinstructies.

2. Noem een keurmerk dat op duurzame kleding kan staan.

Bijvoorbeeld Fairtrade of GOTS (Global Organic Textile Standard).

3. Wat is bewust kopen?

Kiezen voor een product met het milieu en de mensen die het maakten in gedachten, niet alleen de prijs.

4. Waarom zegt het land op het label niet alles over hoe eerlijk een kledingstuk gemaakt is?

Ook binnen hetzelfde land kunnen arbeidsomstandigheden sterk verschillen per fabriek; het land alleen zegt niets over het loon of de omstandigheden van de specifieke werknemers.

5. Wat is een risico van een keurmerk waar je nog nooit van hebt gehoord?

Het kan een serieus, betrouwbaar keurmerk zijn, maar ook een logo dat het bedrijf zelf heeft bedacht zonder onafhankelijke controle. Als een bedrijf zich zo duurzamer voordoet dan het is, heet dat greenwashing. Je kunt een keurmerk controleren via de keurmerkenwijzer van Milieu Centraal.

Antwoordmodel thema 4 — Vapes, Red Bull & de betuttelende overheid

Rekenopdrachten — uitwerkingen

Les 4.2

1. Antwoord: € 1,17 — 0,26 × 0,25 = €0,065. 1,10 + 0,065 = €1,165 (afgerond €1,17).
2. Antwoord: 20% — 1 / 5 × 100% = 20%.
3. Antwoord: 25% — (10 - 8) / 8 × 100% = 25%.
4. Antwoord: 189% — (0,26 - 0,09) / 0,09 × 100% ~ 188,9%, afgerond 189%.
5. Antwoord: € 0,39 — 0,26 × 1,5 = €0,39.
6. Antwoord: € 16 — 10 × 1,60 = €16,-.
7. Antwoord: € 130 — 2000 × 0,065 = €130,-. (De fabrikant of importeur draagt de belasting af, niet de winkel.)
8. Antwoord: € 7 — 9,10 / 1,30 = €7,-.
9. Antwoord: 5,9% — (1,165 - 1,10) / 1,10 × 100% = 0,065 / 1,10 × 100% ~ 5,9%. Reken met het precieze bedrag; met de afgeronde prijs €1,17 kom je op 6,4% uit.

Les 4.3

1. Antwoord: € 0 — Volledig vergoed: je betaalt €0,-.
2. Antwoord: € 9 — 15 × 0,60 = €9,-.
3. Antwoord: € 30 — 0,60 × 25 × 2 = €30,- per week.
4. Antwoord: 100% — Van €0,09 naar €0,-: een daling van 100%.
5. Antwoord: € 50 — 200 × 0,25 = €50,- eigen bijdrage.
6. Antwoord: 60% — (9.000 - 3.600) / 9.000 × 100% = 60%.
7. Antwoord: € 75.000 — 500 × 150 = €75.000,-.
8. Antwoord: 60% — (25 - 10) / 25 × 100% = 60%.
9. Antwoord: € 120 — 0,40 × 300 = €120,- per week.
10. Antwoord: € 540 — 45 × 12 = €540,- per jaar.

Extra rekenopdrachten

Niveau 2F

1. Antwoord: € 7,80 — 65% van 12 = €7,80.
2. Antwoord: 6% — 0,07 / 1,20 × 100% ~ 6%.
3. Antwoord: € 30 — 150 × 0,20 = €30,-.
4. Antwoord: 7 — 28 × 0,25 = 7 leerlingen.
5. Antwoord: € 8,10 — 4,50 × 1,80 = €8,10.
6. Antwoord: 8,58 cent — 0,26 × 0,33 = €0,0858 = 8,58 cent (afgerond 8,6 cent).
7. Antwoord: € 150 — 500 × 0,30 = €150,-.
8. Antwoord: 62,5% — 6 / 9,60 × 100% = 62,5% (afgerond 63%; 62 of 62,5 wordt ook goed gerekend).
9. Antwoord: € 200 — 80 × 0,50 × 5 = €200,-.
10. Antwoord: 6,5 cent — 0,25 × €0,26 = €0,065 = 6,5 cent.

Oefenbank — modelantwoorden

Les 4.1

1. Leg uit wat een 'extern effect' is, in je eigen woorden.

Een extern effect is een gevolg van iets wat je koopt of doet, dat neerslaat bij iemand anders dan de koper of verkoper zelf, en dat niet in de prijs zit.

2. Noem twee kosten van vapes die niet in de winkelprijs van een vape zitten.

Bijvoorbeeld: het deel van de zorgkosten dat via de zorgpremie door iedereen wordt betaald, damp die anderen inademen, en het chemisch/elektronisch afval van weggegooide wegwerpvapes.

3. Is een negatief extern effect hetzelfde als een persoonlijk risico dat je zelf neemt? Leg uit.

Nee. Een persoonlijk risico (zoals zelf verslaafd raken of zelf longklachten krijgen) raakt vooral jou. Een negatief extern effect raakt anderen die niets kochten, bijvoorbeeld via damp die zij inademen of via zorgkosten die alle premiebetalers meebetalen. Soms is het allebei.

4. Gebruik de bron. Is deze uitspraak een feit of een mening? Leg uit.

Het is een mening met een bewering erin. "Zo lost de overheid niets op" is een mening. "Jongeren kopen via sociale media of in het buitenland" is een bewering die je zou kunnen controleren met onderzoek; de winkelier onderbouwt het hier niet met cijfers. Let op: de winkelier heeft er ook belang bij, want hij mag zelf geen smaakjes meer verkopen.

5. Leg uit waarom de vrije markt bij vapes en energiedrank niet vanzelf tot de "juiste" prijs komt.

De vrije markt bepaalt de prijs normaal via vraag en aanbod, maar houdt geen rekening met kosten die bij derden terechtkomen (zoals damp die anderen inademen, afval van wegwerpvapes en zorgkosten die we samen betalen). Daardoor is de marktprijs lager dan de maatschappelijke kosten en wordt er meer gekocht dan goed is voor de samenleving: dit heet marktfalen.

6. Waarom wil de overheid jongeren extra beschermen tegen vapen, ook als de schade vooral henzelf treft?

Hersenen zijn tot ver in de twintiger jaren nog in ontwikkeling, jongeren schatten risico's vaak lager in, en een verslaving op jonge leeftijd maakt het later moeilijk om nog vrij te kiezen. Bescherming tegen keuzes die vooral jezelf schaden heet paternalisme.

7. Leg uit waarom de winkelprijs van een vape lager ligt dan de "echte" maatschappelijke prijs.

De winkelprijs houdt alleen rekening met productie- en verkoopkosten, niet met de externe kosten zoals toekomstige zorgkosten. Tel je die externe kosten erbij op, dan is de maatschappelijke prijs hoger dan de winkelprijs.

8. Vergelijk deze mening met die van de winkelier (vorige vraag). Beide gaan over hetzelfde smaakjesverbod. Leg uit waarom het belangrijk is om beide standpunten te kennen voordat je zelf een mening vormt.

De winkelier en de longarts kijken vanuit een ander belang naar dezelfde maatregel: de winkelier ziet vooral de ontwijking (zwarte markt), de longarts vooral de gezondheidswinst. Als je maar één van de twee kent, krijg je een eenzijdig beeld — pas met beide kanten kun je een goed onderbouwde eigen mening vormen.

9. Wat is marktfalen? Leg het in je eigen woorden uit met het voorbeeld van wegwerpvapes.

Marktfalen betekent dat de markt niet vanzelf de beste uitkomst voor iedereen geeft. Bij wegwerpvapes zit de schade van het afval niet in de prijs. Daardoor is de vape te goedkoop en worden er meer gekocht dan goed is voor de samenleving.

10. Door het smaakjesverbod kopen sommige jongeren smaakjesvapes via sociale media. Werkt het verbod dan nog? Geef één argument waarom wel en één waarom niet.

Wel: het is lastiger geworden om aan smaakjes te komen, dus een deel van de jongeren begint er niet aan. Niet:

wie het echt wil, koopt het illegaal, en dan is er geen controle meer op leeftijd of kwaliteit. Als een maatregel zo wordt omzeild, heet dat overheidsfalen.

Les 4.2

1. Wat is een accijns, en op welke producten wordt accijns geheven?

Een accijns is een extra belasting op een specifiek product, bovenop de btw, vaak om gedrag te beïnvloeden. In Nederland zit accijns op tabak, alcohol en brandstof. (Op frisdrank zit verbruiksbelasting; op vapes zit nog geen accijns.)

2. Met hoeveel is de verbruiksbelasting op frisdrank en energiedrank sinds 1 januari 2024 ongeveer gestegen?

Van ongeveer 9 cent naar ruim 26 cent per liter: een verdrievoudiging (bijna 3 keer zo hoog).

3. Waarom heft de overheid accijns op bepaalde producten?

Om gedrag te beïnvloeden (mensen minder van een schadelijk product te laten kopen), om de externe kosten alsnog in de prijs te verwerken, en omdat het de overheid geld oplevert.

4. Wat betekent het dat een producent de accijns "doorberekent" aan de consument?

De producent verwerkt de extra kosten van de accijns in de verkoopprijs, zodat de consument de accijns uiteindelijk via een hogere prijs betaalt.

5. Waarom betaalt uiteindelijk vooral de consument de accijns, terwijl de producent die afdraagt?

Producenten berekenen de accijns meestal (deels) door in de verkoopprijs, waardoor de consument die uiteindelijk (deels) betaalt via een hogere prijs.

6. Leg uit waarom de Nederlandse verbruiksbelasting op frisdrank officieel geen "suikertaks" wordt genoemd.

Omdat het tarief voor alle suikerhoudende én ongezoete frisdranken hetzelfde is: het suikergehalte speelt geen rol. Een echte suikertaks zou naar het suikergehalte per product kijken (een "getrapte" heffing).

7. Geef een reden waarom een overheid ondanks alle goede bedoelingen ook belastinginkomsten als motief kan hebben bij een accijnsverhoging.

Een accijns levert de schatkist direct extra geld op, ongeacht of het gedrag verandert; dit kan (deels) een reden zijn naast het gezondheidsdoel, zeker als de heffing niet is afgestemd op het schadelijkheidsniveau van het product.

8. Leg uit waarom de accijns op een verslavend product hoger moet zijn dan bij een niet-verslavend product om hetzelfde effect te bereiken.

Bij verslavende producten is de vraag vaak inelastisch: verslaafde gebruikers blijven het product kopen ondanks prijsstijgingen. Om het gedrag echt te veranderen, moet de accijns dan relatief hoog zijn.

9. Wat is het verschil tussen een vast tarief per liter (zoals de huidige verbruiksbelasting) en een getrapte heffing (een echte suikertaks)?

Een vast tarief is voor elk product binnen de categorie hetzelfde, ongeacht suikergehalte. Een getrapte heffing varieert met het suikergehalte: hoe meer suiker, hoe hoger de heffing, wat een directere prikkel geeft om minder suiker te gebruiken.

Les 4.3

1. Wat is een subsidie?

Een subsidie is een geldbedrag dat de overheid geeft aan bedrijven, instellingen of burgers om bepaald gedrag of bepaalde producten te stimuleren, waardoor de prijs voor de gebruiker daalt.

2. Noem één voorbeeld van een subsidie uit deze les.

Bijvoorbeeld: een subsidie op een warmtepomp, of een vergoeding voor sportcontributie via het Jeugdfonds Sport & Cultuur (dat onder andere geld van gemeenten krijgt). Let op: de vrijstelling van belasting op mineraalwater is geen subsidie, maar werkt wel op een vergelijkbare manier.

3. Leg uit wat een 'positief extern effect' is.

Een positief extern effect is een voordeel voor de samenleving dat ontstaat door iemands keuze, zonder dat dit in de prijs zit. Bijvoorbeeld: gezonder eten leidt ook tot lagere zorgkosten voor de hele samenleving.

4. Leg uit waarom de overheid bij een positief extern effect juist wil stimuleren in plaats van straffen.

Omdat het gedrag op zich al goed is (voordelen voor gebruiker én samenleving), wil de overheid dat mensen er méér van doen; een subsidie maakt dat gedrag toegankelijker/goedkoper, in plaats van dat het ontmoedigd hoeft te worden.

5. Waarom is de vrijstelling van verbruiksbelasting op mineraalwater een voorbeeld van "wortel" naast de "stok" van hogere frisdrankbelasting?

Terwijl frisdrank duurder wordt gemaakt (stok: verbruiksbelasting), wordt water relatief goedkoper doordat er juist géén belasting op zit (wortel: een subsidie-achtig effect, al is het strikt genomen een belastingvrijstelling en geen subsidie). Beide sturen in dezelfde richting.

6. Waar komt het geld voor subsidies meestal vandaan?

Uit de algemene belastinginkomsten van de overheid (btw, loonbelasting, accijnzen enzovoort). In Nederland gaat al dat geld op één grote hoop, de rijksbegroting; geld uit de accijns op tabak is dus niet automatisch bestemd voor gezonde subsidies.

7. Leg uit waarom een subsidie op sportcontributie de deelname aan sport kan verhogen.

Door de prijs van sporten te verlagen, wordt de drempel om te sporten kleiner, waardoor meer mensen (met name mensen met een kleiner budget) eerder kiezen om te gaan sporten.

8. De overheid krijgt geld binnen via accijns en verbruiksbelasting. Noem één uitgave uit de begroting die met belastinggeld wordt betaald, en leg uit wie de begroting moet goedkeuren.

Bijvoorbeeld zorg, onderwijs, wegen of subsidies (zoals het Jeugdfonds Sport & Cultuur). Het parlement moet de begroting goedkeuren: eerst de Tweede Kamer, daarna de Eerste Kamer.

9. De overheid wil dat jongeren minder energiedrank drinken. Kies: een extra belasting op energiedrank, of gratis water op school. Wat werkt volgens jou beter? Geef twee redenen.

Er is geen vast antwoord. Belasting: energiedrank wordt duurder, en jongeren reageren sterk op de prijs. Gratis water: je beloont gezond gedrag en niemand gaat erop achteruit, maar het kost de overheid geld. Een goed antwoord kiest en geeft twee redenen.

10. Een gemeente geeft €150,- subsidie op een e-bike. Noem een groep voor wie dat goed werkt, en een groep die de e-bike toch al zou kopen. Wat betekent dat voor het nut van de subsidie?

Het werkt goed voor mensen die nu met de auto gaan en door de subsidie overstappen. Mensen die de e-bike toch al zouden kopen, krijgen het geld zonder dat hun gedrag verandert. Hoe meer van die mensen, hoe minder nuttig de subsidie.

Les 4.4

1. Wat betekent 'betutteling' in de context van overheidsbeleid?

Betutteling is het verwijt dat de overheid zich te veel bemoeit met persoonlijke keuzes van burgers, ook als die keuzes vooral henzelf raken.

2. Hield het smaakjesverbod op vapes stand bij de rechter?

Ja. Op 6 november 2024 oordeelde de rechtbank Den Haag in een zaak van een tabaksfabrikant tegen de Staat dat het verbod mocht: de schadelijkheid en de aantrekkingskracht van zoete smaken op jongeren rechtvaardigen de maatregel.

3. Noem één argument vóór en één argument tegen het smaakjesverbod.

Vóór: het beschermt jongeren met nog ontwikkelende hersenen tegen verslaving. Tegen: het raakt ook volwassenen in hun eigen keuzevrijheid en kan een zwarte markt stimuleren.

4. Noem een instrument dat de overheid kan gebruiken om gedrag rond vapes en energiedrank te beïnvloeden.

Bijvoorbeeld: een verbod, een accijns, een subsidie op alternatieven, of voorlichting.

5. Noem de drie machten van de machtenscheiding en geef bij elke macht aan wie dat bij het smaakjesverbod was.

Wetgevende macht: regering en parlement (Tweede en Eerste Kamer) maakten de Tabaks- en rookwarenwet. Uitvoerende macht: de NVWA controleert winkels en geeft boetes. Rechterlijke macht: de rechtbank Den Haag oordeelde dat het verbod mocht.

6. Leg uit waarom je uit de tabel in deze les niet zomaar kunt concluderen dat het smaakjesverbod werkt (of niet werkt).

In dezelfde periode veranderden er meerdere regels tegelijk (online verkoopverbod, verbod in supermarkten), en ook andere dingen (trends, prijzen) kunnen meespelen. Bovendien meet de tabel alleen óf jongeren vapen, niet welke smaak ze gebruiken of hoe ze eraan komen. Een verandering in de cijfers bewijst dus niet dat het verbod de oorzaak is.

7. Waarom is het onderscheid tussen minderjarigen en volwassenen relevant in het betuttelingsdebat?

Argumenten voor bescherming (onvolwassen risicobesef, kwetsbare hersenontwikkeling) gelden sterker voor minderjarigen dan voor volwassenen, die vaker het argument van keuzevrijheid gebruiken.

8. Geef een economisch argument (dus niet alleen "het is slecht voor je") vóór overheidsingrijpen bij vapes en energiedrank.

Marktfalen door negatieve externe effecten: zonder ingrijpen draagt de samenleving kosten (zorgkosten die we via de zorgpremie samen betalen, damp die anderen inademen, afval van wegwerpvapes) die niet in de winkelprijs zitten, wat tot overconsumptie leidt vanuit maatschappelijk perspectief.

9. Geef een economisch argument tégen (te veel) overheidsingrijpen.

Overheidsfalen: ingrijpen kan duur zijn, moeilijk te handhaven, een zwarte markt creëren, of mensen met een laag inkomen relatief harder raken dan bedoeld, waardoor het middel erger kan zijn dan de kwaal.

10. Waarom is het belangrijk dat de rechter onafhankelijk is van de regering? Gebruik het voorbeeld van de tabaksfabrikant.

Omdat de rechter dan eerlijk kan beoordelen of de overheid zich zelf aan de regels houdt. De tabaksfabrikant kon het smaakjesverbod laten toetsen; als de rechter onder de regering zou vallen, zou die toetsing niets waard zijn.

11. Kijk naar de tabel. Noem één cijfer dat laat zien dat het smaakjesverbod misschien werkt, en één cijfer dat laat zien dat het misschien niet werkt.

Werkt misschien: bij 18- tot 25-jarigen daalde vapen van 13,0% (2023) naar 8,6% (2024). Werkt misschien niet: bij 12- tot 18-jarigen steeg het van 6,1% naar 7,6%. Let op: de tabel bewijst geen oorzaak, want er kwamen meer regels tegelijk.

12. Mag de overheid ook volwassenen tegen zichzelf beschermen, of alleen jongeren? Kies en geef één argument.

Er is geen vast antwoord. Alleen jongeren: volwassenen kunnen de risico's zelf afwegen. Ook volwassenen: een verslaving maakt vrij kiezen moeilijk, op elke leeftijd. Een goed antwoord kiest duidelijk en onderbouwt.

Les 4.5

1. Noem twee instrumenten die de overheid kan inzetten tegen een schadelijk product.

Bijvoorbeeld: accijns (belasting) en een leeftijdsgrens of verbod.

2. Wat is een subsidie?

Geld van de overheid om bepaald gedrag of product te stimuleren.

3. Wat is een leeftijdsgrens?

Een regel die bepaalt vanaf welke leeftijd je iets mag kopen of doen.

4. Waarom kan een verbod soms averechts werken?

Mensen kunnen het product dan via een illegaal circuit (zwarte markt) blijven kopen, zonder kwaliteitscontrole — dat kan zelfs gevaarlijker zijn dan de oorspronkelijke situatie.

5. Waarom is een hoge accijns niet voor elk schadelijk product even effectief?

Bij een verslavend product blijven mensen het vaak toch kopen, ook als de prijs stijgt (de vraag is inelastisch), waardoor een prijsverhoging minder effect heeft op het gebruik.